

рр. характерною була ситуація, коли священників шельмували за богослужіння українською мовою, а віруючих українців – за сприяння контрреволюційній "попівщині" [11, 147]. Сучасна дослідниця З. Нечипоренко слушно стверджує, що власне "церква на початковому етапі існування радянської влади в Україні була легальним, однак некерованим більшовицьким ідеологічним апаратом, каналом українізації населення" [11, 106].

Отже, у дослідженнях сільської інтелігенції Наддніпрянської України необхідно зважати на те, що частина духовенства, з огляду на особливості його культурно-освітньої та суспільно-політичної діяльності, може трактуватися як інтелігентська верства. На наш погляд, відмова розглядати священників як представників інтелігенції значно редукує наукову вагу досліджень інтелігенції (сільської інтелігенції) в Україні.

Водночас частково можна погодитися з В. Ластовським, який вважає, що нині клерикалізація почала поглинати світську історичну науку. Проявляється це "у надмірному захопленні героїзацією духовенства і його вчинків, у однозначному визначенні негативної сторони, що йому протистоїть у конкретній історичній ситуації, в ідеалізованому сприйнятті висновків та інформації з історії церкви дослідників XIX – поч. XX ст." [12, 6]. Останні зауваження мають особливий сенс, коли автори досліджень, присвячених церкві, у своїй аргументації зосереджуються на некритичному цитуванні офіційних видань російської православної церкви зазначеного періоду. Однак виважений, неклерикальний підхід, який, на наш погляд, уже прописався в українській історичній науці, дає можливість багатьом дослідникам вийти на нові епістемологічні горизонти дослідження духовної інтелігенції України.

Перспективним вважаємо глибше вивчення інтелігентної ролі сільського духовенства найбільш поширених конфесій, враховуючи все національно-територіальне та темпоральне розмаїття українського історичного процесу.

1. Лейкина-Свирская В. Русская интеллигенция в 1900-1917 годах. – М.: 1981. – 285 с.
2. Лисяк-Рудницький І. Виродження та відродження інтелігенції // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака, – К., 1994. – Т. 2..
3. Никитина Т. О понятии "гуманитарная интеллигенция": социологический подход // Социологические исследования. – 1993. – № 2.
4. Шип Н. Церковно-православний рух в Україні (поч. XX ст.). – К., 1995.
5. Степаненко Г. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2002.
6. Фареній І. Православне духовенство в кооперативному русі початку XX ст. // Православ'я – наука – суспільство: Проблеми взаємодії: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. В.В. Масненка. – Черкаси, 2004.
7. Драч О. Православна церква і організація шкільної справи в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) // Православ'я – наука – суспільство: Проблеми взаємодії: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. В.В. Масненка. – Черкаси, 2004.

8. Лейкина-Свирская В. Интеллигенция в России во второй половине XIX века. – М.: 1971.
9. Шамара С. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст.: соціально-психологічні та етнокультурні характеристики: Дис... канд. іст. наук: 09.00.12. – К., 2007.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 2717. – Оп. 3. – Спр. 5.
11. Нечипоренко З. Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Черкаси, 2006.
12. Ластовський В. "Клерикалізація" як методологічна проблема сучасної історичної науки // Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Четвертої Міжнародної наукової конференції (18-19 травня 2006 р.) / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; ред. рада: Кралець С.П. (голова) та ін. – К., 2007.

Л. В. Якиминська

ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ: ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОЛЬКЛОРНОЇ ТРАДИЦІЇ

Утвердження у світоглядних орієнтаціях українського народу архетипу "матінки-землі" і, відповідно, сприйняття всього живого, в тому числі й себе, як її дітей породило розвиток глибокого емоційного зв'язку людини з природою, з оточуючим середовищем [1], що, в свою чергу, не могло не знайти свого вираження у світоглядних настановах українського селянства.

Метою статті є дослідження особливостей одухотворення оточуючого світу в соціокультурному середовищі українських селян.

Світоглядні особливості українців були предметом дослідження таких науковців, як Алтухова В. [2], Гавриліва Н. [3], Гнатенка П. [4], Гримич М. [5, 6], Грушевського М. [7], Годзь Н. [8], Кисельова М. [9], Колесник О. [10], Кравченко А. [11], Коломінського О. [12], Кульчицького О. [13], Липинського В. [14], Лука М. [15], Мірчука І. [16], Нечуя-Левицького І. [17], Попова В. [18], Різниченка О. [19], Рибчина І. [20], Скребця В. [21], Старовойта І. [22, 23], Яніва В. [24] та ін.

Слід відмітити той факт, що окреслене явище (так звана натуралізація свідомості) є характерною особливістю для багатьох традиційних культур, особливо ж – культур, де основу складає землеробство. У зв'язку з цим необхідно дослідити особливості цієї риси в українському соціокультурному середовищі.

Дійсно, одухотворення оточуючого середовища, коли тварини, рослини, каміння наділяються людськими рисами: добрими або ж злими, вмінням мислити, розмовляти – є досить розповсюдженим для традиційних культур явищем. "Це зостаток анімістичного світогляду, – стверджує Ф. Колесса, – коли людина на давніших ступенях духовного розвитку, живучи в безпосередній стичності з природою, вважає себе її частиною, дивилася на своє оточення – звірів, птахів, дерева, рослини, ріки, скали – як на єства з людською душею, що приймають живу участь у

людській долі, що спочувають людині в щастю й нещастю, допомагають або шкодять" [25, 45].

Особливістю ж власне української фольклорної традиції є надзвичайна доброзичливість у зображенні таких образів. Аналіз українських фольклорних текстів дозволяє говорити про наявність особливого відношення до тварин. Так, наприклад, лисиця може "побігти в село вогню добувати" [26, 8], бджіл рятують, тому що вони "працьовиті" [27, 212].

В українських казках фактично відсутній яскраво виражений негативний герой в образі реального представника тваринного чи рослинного світу. Виняток становить образ багатоголового змія ("Котигорошко" [27, 71-80], "Кирило Кожумяка" [26, 81-84], "Ненькова сопілка й батіжок" [26, 144-153] та ін.), образ суто казковий, адже в реальному житті такої і навіть подібної тварини українці зустріти не могли.

Представників же традиційної для українського природного середовища флори та фауни народна фантазія наділяла переважно позитивними рисами. Навіть такі герої, що намагаються своїми діями зашкодити людині (перехитрувати, обікрати), як вовчик-братик та лисичка-сестричка, майже завжди бувають покарані за свої вчинки і викликають скоріше симпатію й співчуття, аніж суровий осуд. ("Лисичка – сестричка та вовк – панібрат" [28, 30-34], "Солом'яний бичок" [28, 42-45], "Лисичка, тиковка, скрипка та капкан" [26, 54] та ін.)

Частіше ж у якості негативного героя в українських казках виступає сама людина, яка вважає себе мудрішою, хитрішою і вищою за природу, тоді як природа: ліс, річка, дерева, тварини усіма силами допомагають перемозі добра, та й навіть більше: вона, природа, і є уособленням добра. ("Дарунки з трьох зернин" [27, 203-208], "Три брати" [27, 118-122], "Дідова дочка і бабина дочка" [26, 241-250] та ін.)

Наші пращури ставилися до оточуючого середовища з повагою, вважали тварин, рослин рівними собі, а часто – навіть мудрішими, кращими за себе. Згадаймо, як часто в українських народних казках саме тварини виручають героя з біди ("Івасик-Телесик" [26, 63-68], "Іван – мужичий син" [27, 84-98] та ін.), а часто й самі замість нього виконують найскладніші завдання, з якими не впорався сам герой ("Залізний Вовк" [28, 164-170], "Про бідного парубка і царівну" [26, 127-136] та ін.).

Саме природа вважалася українцями уособленням мудрості, вищої справедливості і добра. Тільки поєднавшись з оточуючим світом, ставши єдиним цілим із ним, тільки усвідомивши його вищість, людина має можливість досягти внутрішньої гармонії та знайти шлях до самовдосконалення.

Так, в українських казках головний герой залишає село, родину, громаду для того, щоб поєднатися з природою, внаслідок чого набуває надприродних властивостей. Він припадає до землі, стає багатирем і повертається сильним і мудрим [8, 64].

В українській фольклорній традиції феномен одухотворення природи представлений за допомогою паралелізму, коли події в житті людини чи її переживання ототожнюються з явищами, що відбуваються в природі.

Наприклад людина може перетворитися рослиною, твариною, скелею чи навпаки; в українських казках лисичку називають сестричкою,

вовка – братиком; у піснях, думках дівчину називають вербою, калиною, козака – дубом, явором.

Явища навколишнього середовища сприймаються й усвідомлюються українцями за допомогою певних "посередників", якими нерідко є сонце, земля, дощ, рослини, вода, річка, ставок, тварини тощо. Український фольклор має багато усталених рослинних і тваринних образів, які символізують певні людські якості: барвінок – символ молодості, явір – символ краси й кохання та ін. Природа, як зазначає В.Скребець, впливає на формування української ментальності через такі символи своєрідно й дієво [21].

Напевно, чи не найбільш багатим матеріалом для дослідження даного феномену українського психосвідомісного типу мислення є пісенна творчість. Її варто досліджувати передусім як поетичні твори. Ф. Колесса доходить висновку, що в народних піснях часто вдаються до певного паралелізму, коли образи природи порівнюються з проявами життя людини [25].

Між обома паралельними картинками з'являється зв'язок асоціації, близької до аналогії, що дуже часто скидається на порівняння: у природі діється щось подібне, як у душі або взагалі житті людини, причому значущість обох подій – виводиться як рівнозначна: "Зашуміла ліщинонька – заплакала дівчинонька" [29, 28], "Ой, за гаєм, гаєм, трава зеленіє – за хорощим чоловіком жона молодіє" [30, 41], "Стоїть явір над водою, / на воду схилився; / Сидить козак у неволі, / тяжко зажурився. / Не хилися, явороньку, / ти ще зелененький, / Не журися, козаченьку, / ти ж ще молоденький! / "Не рад би я хилитися – / вода корінь мие, / Не рад би я журитися – / само серце мліє." [30, 69].

Ще однією особливістю української фольклорної традиції є те, що категорія "краса" дуже тісно пов'язана з природою та поширюється на неї [6, 38]. Наприклад, українці молоду гарну дівчину називали "калина червона", доброзичливу людину – "ясне сонечко"; широківідоме побажання "будь здоровий, як вода, і високий, як верба"; молодий парубок асоціювався з міцним дубком, а самотня жінка – з вербою.

Екологічна свідомість наших предків в українському народному епосі набуває характеру натуралізації, тобто схильності до зіставлення, порівняння, ідентифікації соціального та духовного життя з явищами природи. Завдяки натуралізації особистість і її якості належать до певного класу природних явищ або природних об'єктів.

Сутність натуралізації звичайної свідомості українців вказує на її зв'язок з екологічною дійсністю, сягаючи своїм корінням в емоційно-пізнавальні знакові сторони ставлення людини до своїх природних витоків. На думку А.Г. Кравченко, "Потяг до краси насичує усе життя українця. Крім царини музичної і поетичної творчості, видно це і в одязі, і в житлі, і в любові до природи... Багата поетична натура українця висловилася в незмірній кількості дум, побутових і ритуальних пісень, казок тощо" [11; 37].

Завдяки квітучій природі чуттєва українська душа проявляється в ліричній пісні. Поетичний пісенний ліризм в українському народі живе споконвіку, знов і знов народжується, розквітає або ж сумує, плаче, страждає. Дослідники рис національного характеру відзначають в українцях надійність і спокійну зосередженість, спостережливість. Однак сила

емоційного мрійництва може знижувати в українському характері роль раціонально-вольового компонента, що створює передумови для нерішучості, труднощів з вибором, невизначеності. У геопсихічному контексті чуттєвого сприйняття м'якості лісостепу й широких полів вбачається споглядальність українців.

Отже, упродовж усієї своєї історії український народ прагнув жити в злагоді з природою. В Україні здавна розуміли, що людина – невід'ємна частка природи, тому між природними умовами та народною психікою встановився тісний зв'язок. В українському менталітеті віками склався архетип ставлення до природи як до батьківського, рідного, найціннішого, що впливає з винятковою важливістю всього природного в житті взагалі. Це спонукало як до діалогу з природою, так і до звертання до її мудрості у практичних справах, пізнанні, творчості.

1. Якиминська Л.В. Архетипи мислення українського селянства. // *Інтелекція і влада*. Вип. 10. – Одеса, 2007.
2. Алтухов В. Віддзеркалення в українській мові ментальних особливостей українського народу. // *Ціннісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму*. Матеріали III міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ, 2007.
3. Гаврилів Н. Ментальність українців у контексті сучасного українського державотворення. // *Ціннісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму*. Матеріали III міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ, 2007.
4. Гнатенко П.И. Национальный характер: мифы и реальность. – К., 1984.
5. Гримич М. Два виміри національного характеру // *Наука і суспільство*. – №8. – 1991.
6. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. – К., 2000.
7. Грушевський М. Біля джерел національно-культурного відродження України. // *Народна творчість та*

- етнографія*. – К., 1991. – №4.
8. Годзь Н. Б. Культурні стереотипи в українській народній казці. // *Дис. к. н.* – 2003.
9. Кисельов М. Феномен землеробства в українському світі. // *Генеза*. 1995. – №1.
10. Колесник О. С. Міфопоетичне відтворення архетипу. // *Дис. к. н.* – 2002.
11. Кравченко А. Г. Менталітет як об'єкт соціально-філософського дослідження. // *Дис. к. н.* – 2000.
12. Коломійський О., Львовичкіна Т. Етногенез українського народу. // *Україна на зламі тисячоліть* – К. – 2000.
13. Кульчицький О. Світовідчуття українця. // *Українська душа*. К., 1992.
14. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Нью-Йорк, 1954.
15. Лук М. Етичні ідеї в філософії України другої половини XIX – початку XX ст. – К., 1993.
16. Мірчук І. Світогляд українського народу (спроба характеристики) // *Генеза*, 1994, №2.
17. Неций-Левицький І. Світогляд українського народу: ескіз української міфології. К., 2003.
18. Попов В. Ю. Український господарський менталітет: сутність і трансформація. // *Дис. к. н.* – 2000.
19. Різницький О. Спадщина тисячоліть. – Харків, 2002.
20. Рибчин І. Геопсихічні реакції та вдача українця. – Мюнхен, 1966.
21. Скребец В. Экологическая психология: учеб. пособие. – К., 1998.
22. Старовойт І.С. Західноєвропейська і українська ментальність: компаративний аналіз. – К., 1995.
23. Старовойт І.С. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальності. – К. – Тернопіль, 1997.
24. Скурятівський В. Дідух. Свята українського народу. – К. – 1995.
25. Колесса Ф. Фольклористичні праці. – К. – 1970.
26. Таємниці віків. Українські легенди, народні думи, перекази, пісні, казки... / Упорядкув. О. Мукамела. – К., 1969.
27. Українські народні казки / Упорядкування Дунаєвської. – К., 1988.
28. Українські народні казки / Упорядкув. В. Г. Бойко – К., 1976.
29. Из джерел української пісні. – К., 1969.
30. Народні пісні в записах С.Руданського. – К., 1972.

